

İBNÜ'L-HATİB, Lisânüddin
(لسان الدين ابن الخطيب)

Ebû Abdillâh Zü'l-vizâre'teyn
Lisânüddin Muhammed b. Abdillâh
b. Saîd es-Selmânî el-Endelüsî
(ö. 776/1374-75)

Nasrî veziri, tarihçi ve edip.

25 Receb 713'te (15 Kasım 1313) Levşe'de (Loja) doğdu. Endülüs'ün fethinden sonra Suriye'den Endülüs'e göç eden Yemen asıllı soylu bir aileye mensuptur. Kurtuba'ya (Cordoba), ardından Tuleytula'ya (Toledo) yerleşen ataları, hristiyan saldırıları şehri tehdit etmeye başlayınca Levşe'ye göç etmek zorunda kaldı. Benü'l-Vezîr diye tanınan aile, İbnü'l-Hatîb'in büyük dedelerinden Saîd'in hatiplik görevinden dolayı Beni'l-Hatîb olarak anılmaya başlandı. Nasrî Sultanı Ebû'l-Haccâc I. Yûsuf'un veziri Ebû'l-Hasan Ali İbnü'l-Ceyyâb'ın hizmetinde Dîvân-ı İnşâ'da çalışan babası Abdullah devrin önde gelen âlimlerinden idi.

İbnü'l-Hatîb, babasının görevi sebebiyle bulunduğu Gırnata'da (Granada) Ebû Abdullah Muhammed İbnü'l-Fahhâr, Ebû'l-Kâsım İbn Cüzey, Muhammed b. Muhammed el-Makkarî, Vezir İbnü'l-Ceyyâb ve Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Hüzeyl gi-

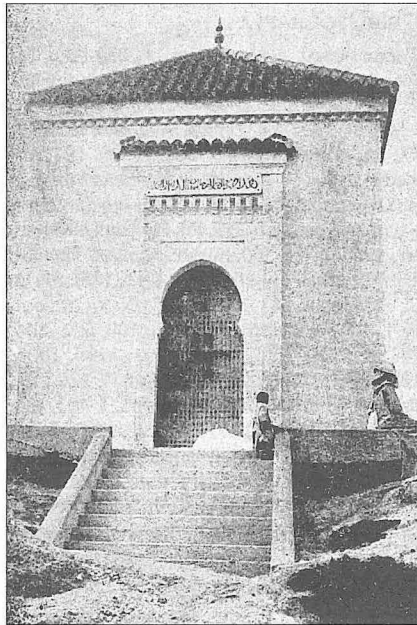
bi âlimlerin derslerine devam etti. Babasıyla ağabeyinin Tarîf Seferi'nde (741/1340) ölmelerinden sonra İbnü'l-Ceyyâb'ın sır kâtibi oldu. İbnü'l-Ceyyâb 749'da (1349) veba salgınında ölünce vezirlik, Dîvân-ı İnşâ reisliği ve sır kâtipliği görevlerini uhdesine aldı. İbnü'l-Hatîb, 755'te (1354) Sultan Ebû'l-Haccâc I. Yûsuf'un öldürülmesinden sonra tahta çıkan oğlu Ganî-Billâh V. Muhammed döneminde de görevinde kalmayı başardı. Aynı yıl Kastilya Krallığı'na karşı iş birliği imkânları aramak üzere Merînî Sultanı Ebû İnân el-Merînî'ye elçi olarak gönderildi. 760'ta (1359) Ebû'l-Velîd II. İsmâil yönetimi ele geçirdi. Devrik sultan Ganî-Billâh da Vâdîâş'a (Guadix) kaçmak zorunda kaldı. Bu sırada İbnü'l-Hatîb hapsedildi ve mallarına el konuldu. Ancak bir süre sonra Merînî Sultanı Ebû Sâlim İbrâhîm'in kâtibi İbn Merzûk el-Hatîb'in müdahalesiyle haptisten kurtuldu ve Ganî-Billâh ile birlikte Fas'a sığındı. Burada İbn Haldûn ile dostluk kuran İbnü'l-Hatîb, Selâ (Salé) şehrinde kaldığı iki yıl boyunca eser yazmakla meşgul oldu. Ganî-Billâh tahtını tekrar ele geçirdiğinde (20 Cemâziyelâhîr 763/16 Nisan 1362) İbnü'l-Hatîb de Gırnata sarayındaki görevine döndü. Bir ara şeyhül-guzât Osman b. Ebû Yahyâ ile mücadele etmek zorunda kaldıysa da onu bertaraf etmeyi başardı.

İbnü'l-Hatîb'in nüfuzunun artması hem sultanın hem de öğrencisi ve yardımcısı İbn Zümrek'in ve arkadaşı Kâdîcemâa (Kâdîkudât) Ebû'l-Hasan Ali en-Nübâhî'nin kendisine düşman olmalarına yol açtı. Sultan Ganî-Billâh'ın gazabına uğramaktan korkan İbnü'l-Hatîb, Tilimsân'a giderek Merînî Sultanı Ebû Fâris I. Abdülazîz'e sığındı (773/1371). Bu olayın ardından Vezir İbn Zümrek ve Kadî Nübâhî kitaplarındaki bazı ifadeler yüzünden onu zındıklıkla suçlayarak katline fetva verdiler. Bu hüküm Ganî-Billâh tarafından da onaylandı ve İbnü'l-Hatîb'in iadesi istendi. Ancak Merînî Devleti onu bir süre daha korumaya devam etti. Bu durum iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına sebep oldu. 776'da (1374) Ganî-Billâh'ın isteği ve Merînî sarayının nüfuzlu siması Süleyman b. Dâvûd'un tahrîki sonucu Merînî Sultanı Ebû'l-Abbâs I. Ahmed'in emriyle tutuklanan İbnü'l-Hatîb, İbn Zümrek'in de aralarında bulunduğu mahkeme heyeti tarafından hapsedildi. Bir müddet sonra da İbn Zümrek ve Süleyman b. Dâvûd'un adamları tarafından öldürülerek Fas'ta Bâbülmahrûk yakınlarında defnedildi.

İbnü'l-Hatîb'in vezirliği sırasında çeşitli devlet adamlarına yazdığı resmî mektuplarla dostlarına yazdığı özel mektupları tarihi ve edebî açıdan değerlidir. Resmî belgeleri kullanma imkânı da bulan müellifin tarihe dair eserlerinin en büyük özelliği Endülüs halkının yaşayışını, kültür ve âdetlerini de anlatmasıdır. Ahmed b. Muhammed el-Makkarî *Nefhu't-tîb* adlı eserinde İbnü'l-Hatîb'e ve özellikle hocalarına geniş yer ayırmış, eserlerinin büyük kısmını iktibas etmiştir (V, 7-605; ayrıca bk. Indeks). İbn Haldûn da eserlerinde ondan övgüyle söz etmiştir.

Eserleri. 1. *el-İhâta fî ahbârî (târîhi) Gırnâta*. Gırnata'nın tarih, coğrafya ve topografyasına dair bilgileri ve şehirle herhangi bir bağlantısı olan önemli şahsiyetlerin biyografilerini içeren bir eserdir. Kitapta biyografileri yer alan kişilerin eserlerinden örnekler verilmiştir. Müellif, 761-769 (1359-1368) yılları arasında yazdığı eserin sonuna kendi hayat hikâyesini de eklemiştir (IV, 438-640). İbnü'l-Hatîb *el-İhâta*'yı yazarken İbnü'l-Kütiyye, Feth b. Hâkân el-Kaysî, İbn Sâhibüssalât, İbn Hayyân, İbn Bessâm eş-Şenterînî, İbn Asker el-Gassânî, İbn İzârî el-Merrâküşî, İbnü'l-Ebbâr ve İbn Beşkûvâl'in kitaplarını kaynak olarak kullanmıştır. Ebû Yahyâ İbn Âsım *el-İhâta*'ya zeyil mahiyetinde *er-Ravzû'l-erîz* adıyla bir eser kaleme almıştır. İlk defa iki cilt olarak basılan *el-İhâta*'yı (Kahire 1319) daha sonra Muhammed Abdullah İnân dört cilt halinde yayımlamış (Kahire 1955-1977), eserin önceki baskılarda yer almayan bazı bölümleri Abdüsselâm Şekkûr tarafından neşredilmiştir (Tıtvân 1988). 2. *Nüfâzatü'l-cirâb fî 'ulâleti'l-igtirâb*. İbnü'l-Hatîb'in 761-763 (1360-1362) yıllarında sürgün olarak kaldığı Selâ şehriyle ilgili anılarını ihtiva eden eser, Fas ve Merînîler tarihi açısından önemli olup kitapta müellifin bazı devlet adamlarına ve dostlarına yazdığı mektuplara da yer vermiştir. Üç bölümden meydana gelen eserin ancak iki bölümü günümüze ulaşmış, ikinci bölümü Ahmed Muhtâr el-Abbâdî ve Abdülazîz el-Ehvânî (Kahire 1968; Dârülbeyzâ 1985), üçüncü bölümü de Sa'diyye Fâgiyye (Dârülbeyzâ 1989) yayımlamıştır. Kitabın bazı kısımları Don Emilio García Gómez tarafından *Foco de antigua luz sobre la Alhambra: desde un texto de Ibn al-Jatib en 1362* adıyla İspanyolca'ya çevrilmiştir (Madrid 1988). 3. *A'mâlü'l-a'lâm fîmen bûyî'a kable'l-ihlâm min mülûki İslâm*. İbnü'l-Hatîb bu eseri, İslâm dünyasında çocuk yaşta hüküm-

Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'in Bâbülmahrûk yakınındaki türbesi - Fas

dar ilân edilen kişileri tanıtmak ve küçük yaşta hükümdar olmanın dinen meşrû olduğunu kanıtlamak amacıyla yazmaya başlamışsa da bu çerçeveyi aşarak Nasrî Sultanı Ganî-Billâh Muhammed'e kadar gelen İslâm tarihini ele almıştır. Kitap, İbnü'l-Hatîb'in Fas'taki hâmisî Merînî Sultanı Ebû Fâris I. Abdülazîz'in ölümünden sonra tahta çıkan küçük yaştaki oğlu Ebû Zeyyân Muhammed Saîd ve veziri Ebû Bekir b. Gâzî adına yazılmıştır. Üç bölümden oluşan eserin orijinal bilgiler ihtiva eden Endülüs tarihiyle ilgili bölümünü Evarista Lévi-Provençal *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye* adıyla neşretmiştir (Rabat 1934; Beyrut 1956). Bu kısım ayrıca Wilhelm Hoenerbach tarafından bazı ilâvelerle yayımlanmış ve Almanca'ya çevrilmiştir (Zürich-Stuttgart 1970). Eserin Mağrib tarihine dair bölümünü *Târîhu'l-Mağribi'l-'Arabî fi 'aşri'l-vasîf* adıyla Ahmed Muhtâr el-Abbâdî ve Muhammed İbrâhim el-Kettânî (Dârülbeyzâ 1964), Kuzey Afrika ve Sicilya ile ilgili bölümünü kısmen Hasan Hüsnî Abdülvehhâb (*Centenario M. Amari*, Palermo 1910, II, 427-482) neşretmiş, Hasan Hüsnî Abdülvehhâb'ın yayımladığı metin Rafaella Castrillo tarafından İspanyolca'ya tercüme edilmiştir (*Ibn al-Jatib Kitab A'mal al-a'lam-Historia medieval islâmica del Norte de África y Sicilia*, Madrid 1983). 4. *el-Lemhâtü'l-bedriyye fi'd-devleti'n-Nasriyye*. Kuruluşundan başlayıp 765 (1364) yılına kadar Nasrîler'in tarihinden bahseden eser Muhibbüddin el-Hatîb tarafından özet olarak yayımlanmış (Kahire 1347/1928), daha sonra tekrar neşredilmiştir (Beyrut 1978, 1980). 5. *Rakmü'l-hulel fi nazmi'd-düvel*. 765'te (1364) tamamlanan eser, Nasrîler ve Merînîler dönemine kadar gelen manzum bir İslâm tarihidir (Tunus 1316/1898-99). Müellif daha sonra kitabına bir şerh yazmış, bu şerhi Adnân Derviş yayımlamıştır (*Şerhu Rakmü'l-hulel fi nazmi'd-düvel*, Dimaşk 1990). 6. *el-Ketîbetü'l-kâmine fîmen lakıynâhü bi'l-Endelüs min şu'arâ'i'l-mi'eti's-sâmine*. İbnü'l-Hatîb bu eserinde çağdaşı olan mutasavvıf, kurrâ, fakih, kadî ve devlet adamlarının özelliklerini anlatmış, tamamlanmamış olan bu eseri İhsan Abbas neşretmiştir (Beyrut 1963, 1983). 7. *Reyhânetü'l-küttâb ve nüc'atü'l-müntâb*. Müellifin bazı risâlelerini ve yazdığı resmî evrakı ihtiva etmektedir. Risâlelerin bir kısmı müellifin diğer eserlerinde de yer almakta olup bunların çoğu Makkarî tarafından *Nefhu't-tîb*'de iktibas edilmiştir. Muhammed Abdullah İnân'ın

yayımladığı eserdeki (I-II, Kahire 1980-1981) bazı risâleleri Mariano Gaspar Remiro İspanyolca tercümesiyle birlikte neşretmiştir (*Correspondencia Diplomática entre Granada y Fez [siglo XIV]*, Granada 1916). *Reyhânetü'l-küttâb*'da yer alan *Mi'yârü'l-ihtiyâr*, *Müfâharetü Mâleka ve Selâ*, *Haşratü't-tayf* adlı risâleler Ahmed Muhtâr el-Abbâdî tarafından *Müşâhedâtü Lisâniddîn İbni'l-Hatîb* adlı eserin içinde (İskenderiye 1958, 1983), *el-İşâre ilâ edebi'l-vizâre*, *et-Tâcü'l-muhalâ* ve *Kitâbü'z-Zevâcir*, Muhammed Kemâl Şebâne tarafından müstakil olarak da yayımlanmıştır (aş. bk.). 8. *Mi'yârü'l-ihtiyâr fi zikri'l-me'âhid ve'd-diyâr*. Gırnata, Levşe, Vâdiâş, Veşka (Huesca), Mâleka, Runde (Ronda), Meriye gibi Endülüs şehirleriyle Sebte, Tanca, Selâ, Miknâs ve Fas gibi Mağrib şehirlerinin tarih ve coğrafyasıyla demografik yapıları ve içtimâi-iktisadî durumlarından bahseden eser iki bölümden oluşmaktadır (Fas 1325). Birinci bölümü Francisco Javier Simonet (*Descripción del Reino de Granada*, Madrid 1860; Frankfurt 1993), ikinci bölümü de Marcus Joseph Müller (*Beiträge zur Geschichte des Westlichen Araber*, München 1866, s. 45-100) neşretmiştir. Kitap ayrıca Muhammed Kemâl Şebâne tarafından İspanyolca tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır (Fas 1397/1977). 9. *Müfâharetü (Müfâdaletü beyne) Mâleka ve Selâ*. Marcus J. Müller tarafından neşredilen eseri (*Beiträge zur Geschichte des Westlichen Araber*, München 1866, s. 1-13) Don Emilio García Gómez İspanyolca'ya çevirmiştir ("El Parangon entre y Salé", *al-Andalus*, II [Madrid 1934], s. 183-196). 10. *Haşratü't-tayf fi rişleti's-şitâ' ve's-şayf*. İbnü'l-Hatîb, 755 (1354) yılında yazdığı bu risâlede Sultan Ebû'l-Haccâc I. Yûsuf'un maiyetinde Gırnata'nın güney bölgelerine yaptığı yolculuğu anlatmış, uğradığı yerler hakkında bilgi vermiştir (nşr. Marcus J. Müller, *Beiträge zur Geschichte des Westlichen Araber*, München 1866, s. 14-41). 11. *el-İşâre ilâ edebi'l-vizâre* (nşr. Abdülkâdir Zemâme, *MMLAdm.*, XLVII [1972], s. 70-91; nşr. Muhammed Kemâl Şebâne, *el-Baḥşü'l-ilmî*, XXVI [Rabat 1976], s. 93-110). 12. *et-Tâcü'l-muhalâ fi müsâceleti'l-kıdhi'l-mu'allâ*. VIII. (XIV.) yüzyılda Gırnata'da yaşayan meşhur şahsiyetlerin biyografilerini ihtiva eden eserin bazı kısımları Madrid Escorial Library (nr. 554 [mecmua]) ve Rabat el-Hizânetü'l-âmme'de (nr. 1102) kayıtlıdır. Kitabın "Evşâfû'n-nâs fi't-tevârîh ve's-şilât" adını taşıyan baş ta-

rafı *Reyhânetü'l-küttâb*'a da alınmış (II, 361-410), ayrıca Muhammed Kemâl Şebâne tarafından yayımlanmıştır (Muhammediye 1397/1977). 13. *el-İklîlû'z-zâhir fi men fâddale (faşşale) 'inde nazmi't-tâc mine'l-cevâhir. et-Tâcü'l-muhalâ*'nın tekmlisi niteliğinde olup bir kısmı Madrid Escorial Library'de bulunmaktadır (nr. 554 [mecmua]). Baş tarafı *Reyhânetü'l-küttâb*'a da dercedilmiştir (Kahire 1981, II, 411-429). 14. *Kitâbü'z-Zevâcir ve'l-izât*. *Reyhânetü'l-küttâb*'ın son kısmını oluşturan risâle (II, 430-451) M. Kemâl Şebâne tarafından *Evşâfû'n-nâs* ile birlikte neşredilmiştir (Muhammediye 1397/1977). 15. *Künâsetü'd-dükkân ba'de intikâli's-sukkân*. İbnü'l-Hatîb'in Selâ şehrinde sürgünde iken yazdığı, Sultan Ebû'l-Haccâc I. Yûsuf'un Ebû İnân el-Merînî'ye gönderdiği mektuplardan oluşan eser Gırnata - Mağrib ilişkilerini aydınlatan bir belge niteliği taşımaktadır (nşr. Muhammed Kemâl Şebâne, Kahire 1968). 16. *'Amelü (A'mâlû) men ṭabbe li-men ḥabbe*. Merînî Sultanı Ebû Sâlim İbrâhim için yazılan eserde çeşitli hastalıkların sebepleri, teşhis ve tedavileriyle diyet hakkında bilgi verilmiştir. Eser Maria Concepcion Vazquez de Benito tarafından neşredilmiş (Salamanca 1972) ve kısmen İspanyolca'ya çevrilmiştir ("Un tratado oftalmológico de Ibn al-Jatib", *Boletín de la Asociación de Espanola de Orientalistas*, XVI [Madrid 1980], s. 209-220). 17. *el-Vüşûl li-ḥıfzi's-şıḥḥa fi'l-fuşûl*. Muhammed el-Arabî el-Hattabî'nin kısmen neşrettiği risâleyi (*el-'Akademiyye*, II [Muhammediye 1985], s. 122-158; *et-Tıb ve'l-etıbbâ' fi'l-Endelüsü'l-İslâmiyye*, Beyrut 1988, II, 191-238) İspanyolca tercümesiyle birlikte Maria C. Vázquez de Benito yayımlamıştır (Salamanca 1984). Eserin sonunda yer alan tıp terimlerine dair bölümü Abdülalâ el-Vedgîrî *Müfredâtü İbni'l-Hatîb* adıyla ayrıca neşretmiştir (Dârülbeyzâ 1988). 18. *Muknî'atü's-sâ'il 'ani'l-marazi'l-hâ'il*. 749 (1349) yılındaki veba salgınından bahseden eser Almanca tercümesiyle birlikte Marcus J. Müller tarafından yayımlanmıştır (*Sitzungsberichte Bayerischen Akademie des Wissenschaften*, München 1863, II, 1-34). 19. *el-Manzûme (Urcûze) fi't-tıb*. Nüshaları Leiden Universiteitsbibliothek (nr. 1366) ve Cleveland Army Medical Library'de (nr. A 85, I) mevcuttur. 20. *eş-Şayyib ve'l-cehâm ve'l-mâzî ve'l-kehâm*. İbnü'l-Hatîb'in divanıdır (nşr. Muhammed eş-Şerîf Kâhir, Cezayir 1973; nşr. Muhammed Miftâh, I-II, Dârül-

beyzâ 1409/1989). 21. *Kitâbü's-Sihr* ve 'şî'r. Kasideler antolojisi olup Manuel Continente Ferrer tarafından İspanyolca çevirisiyle birlikte yayımlanmıştır (*El libro de la magia y de la poesia [Kitab al-Sihr wa-l-şîr]*, Madrid 1981). 22. *Ceyşü't-tev-şih*. Endülüslü şairlerin müveşşahlarından oluşan bir antoloji olup bir bölümü Hilâl Nâcî ve Muhammed Mâzûr tarafından neşredilmiştir (Tunus 1967). Fiştâlî bu esere *Mededü'l-Ceyş* adıyla bir zeyil yazmıştır. 23. *Ravzatü't-ta'rif bi'l-hub-bi's-şerîf*. İbnü'l-Hatib tasavvufa dair bu eserini, Sultan Ganî-Billâh'ın emriyle İbn Ebû Hacele'nin *Dîvânü's-şabâbe*'sine reddiye olarak kaleme almış, kitaptaki bazı ifadeler müellifin zındıklıkla suçlanmasına sebep olmuştur (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ, Kahire 1968; nşr. Muhammed el-Kettânî, I-II, Dârülbeyzâ-Beyrut 1970). 24. *Kitâbü Müşle't-tarîka fi zemmi'l-veşîka*. Müellif bu risâlede, evrakın özel noterlerce (müvessik) para karşılığında yazılmasına ve tasdik edilmesine karşı çıkarak bu işin devlet memurları tarafından yapılması ve ücretlerinin hazineye ödenmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. Yedi bölümden oluşan risâle Abdülhafız Mansûr (*el-Meşrik*, LXIII/1 [Beyrut 1969], s. 47-66; ayrıca *MMMA*, XII [1966], s. 110-132) ve Abdülmecid et-Türkî (*Arabic* [Leiden 1969], s. 156-319; *Qadâyâ şekâfiyye min târihi'l-ğarbi'l-İslâmî*, Beyrut 1988, s. 251-387) tarafından yayımlanmıştır. İbnü'l-Hatib'in kaynaklarda adı geçen diğer eserlerinden bazıları şunlardır: *Â'îdû's-sıla*, *Tarfetü'l-aşr fi târihi devleti benî Naşr*, *Bustânü'd-düvel*, *İstin-zâlû'l-luflî'l-mevcûd fi esrâri'l-vücûd* (*mevcûd*), *Risâle fi tekvîni'l-cenîn*, *el-Yûsufi fi't-tib*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Hatib, *el-lhâta* (nşr. M. Abdullah İnân), Kahire 1393-98/1973-78, IV, 438-640; ayrıca bk. neşreden giriş, I, 3-76; a.mlf., *Müşâhedât* (nşr. Ahmed Muhtâr el-Abbâdî), İskenderiye 1983, neşreden giriş, s. 1-21; İbnü'l-Ahmer, *Neşîrû ferâ'idü'l-cümân fi nazmi fuhûli'z-zamân* (nşr. M. Rîdvân ed-Dâye), Beyrut 1967, s. 242 vd.; İbn Haldûn, *et-Ta'rif bi'bn Haldûn* (nşr. Muhammed b. Tavîl et-Tanç), Kahire 1951, bk. İndeks; a.mlf., *el-lber*, VII, 332-336, 341-342; İbn Hacer, *ed-Dürrü'l-kâmine*, III, 469-474; Makkarî, *Nefhu't-tib*, V, 7-605; ayrıca bk. İndeks; a.mlf., *Ezhârü'r-riyâz* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Kahire 1358/1939, I, 186-231; *Keşfü'z-zunûn*, I, 97, 143-144, 270, 808, 911; II, 1110, 1779, 2028; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, II, 191-194; Selâvi, *el-İstikşâ*, IV, tür.yer.; F. P. Boigues, *Ensayo bio-bibliográfico sobre los historiadores y Geógrafos árabigo-españoles*, Madrid 1898, s. 334-347; Brockelmann, *GAL*, II, 260-263; *Suppl.*, II, 372-373; A. R. Nykl, *Hispano-Arabic Poetry*, Baltimore 1946, s. 363-366; Sar-

ton, *Introduction*, III/2, s. 1762-1764; R. Arie, "Lisan al-Din al-Khatib: Quelques aspects de son oeuvre", *Atti del Terzo Congresso di Studi Arabi e Islamici*, Napoli 1967, s. 69-81; M. Abdullah İnân, *Lisânüddin İbnü'l-Hatib: Hayâtühü ve tûrâşühü'l-fikrî*, Kahire 1968; M. Ullmann, *Die Medizin im Islam*, Leiden 1970, s. 179, 246; Anwar G. Chejne, *Muslim Spain*, Minneapolis 1974, s. 271-273; Hasan b. Muhammed es-Sâih, *Münevve'âtü İbnü'l-Hatib*, Dârülbeyzâ 1398/1978; Abdülhâdî Bû Tâlib, *Vezîrû Ğirnâta: Lisânüddin İbnü'l-Hatib*, Dârülbeyzâ 1980; Ahmed İşâ, *Mu'cemü'l-e'tubbâ*, Beyrut 1982, s. 395-402; Abdel Magid Turki, *Théologiens et juristes de l'Espagne musulmane*, Paris 1982, s. 295-331; Muhammed Kürd Ali, *Künûzü'l-ecdâd*, Dimaşk 1404/1984, s. 328-334; Hüseyin Münis, *Târîhu'l-cografîyye ve'l-cografîyyîn fi'l-Endelüs*, Mezhire 1986, s. 551-595; Şevki Dayf, *el-Fen ve mezâhibüh*, Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), s. 333-337; Hasan el-Varaklî, *Lisânüddin İbnü'l-Hatib fi âşâri'd-dârisin*, Rabat 1990; M. Abdülmün'im Hafâcî, *el-Edebü'l-Endelüsî*, Beyrut 1412/1992, s. 633-654; İşâm Kasabcı, *Lisânüddin İbnü'l-Hatib: Hayâtühü ve fikruhü ve şî'ruh*, Halep 1414/1994; Ahmed Hasan Besec, *Lisânüddin İbnü'l-Hatib: 'Aşruhu, bi'tetühü, hayâtühü ve âşâruh*, Beyrut 1414/1994; Mustafa İbrâhim Hüseyin, "Meşâdiru Lisânüddin b. el-Hatib fi kitâbihi el-lhâta fi ahbâri Ğirnâta", *es-Sicillü'l-İlmî li-nedveti'l-Endelüs* (nşr. Abdullah b. Ali ez-Zeydân v.dğr.), Riyad 1417/1996, I, 331-377; Henri-Paul Joseph Renaud, "Deux ouvrages perdus d'Ibn al-Hatib identifiés dans manuscrits de Fés", *Texts and Studies on Islamic Medicine* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1997, IV, 71-83; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 252-255; Ahmed Muhtâr el-Abbâdî, "en-Nizâ'âtü'l-iqtisâdiyye fi hayâtü Lisânüddin İbnü'l-Hatib", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, sy. 12, İskenderiye 1958, s. 145-153; D. M. Dunlop, "A Little-known Work on Politics by Lisan al-Din b. al-Khatib", *Miscelanea de estudios arabes y Hebraicos*, VIII/1, Granada 1959, s. 47-54; J. M. C. Ferrer, "el-'Kitâb al-sihr wa-l-şîr" Je Ibn al-Jatib", *al-Andalus*, XXXVIII, Madrid 1973, s. 393-414; Muhammed el-Habâbî el-Hattâbî, "İbnü'l-Hatib es-Selmânî ve Kitâbühü'l-Vüşûl li-hufzi's-sihha fi'l-fuşûli't-ta'rif ve intika", *el-'Akademiyye*, II, Muhammediye 1985, s. 122-158; Ali Lağzeyevî, "Mefhûmü's-şîr ve 'alâkatühü bi'l-muşâlahi'n-naqdî 'inde İbnü'l-Hatib beyne'n-naزاریyye ve't-tatbîk", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb ve'l-'ulûmî'l-insaniyye bi-Fâs*, sy. 4, Dârülbeyzâ 1988, s. 210-233; Ahmed Abdülhalim Atiyye, "es-Siyâse 'inde Lisânüddin İbnü'l-Hatib", *ed-Dîrâsâtü'l-İslâmiyye*, XXVI/1-2, İslâmâbâd 1991, s. 123-142; C. F. Seybold, "İbnülhatib", *IA*, V/2, s. 857-858; J. Bosch-Vilá, "İbn al-Khatib", *EI²* (İng.), III, 835-837; M. Kemâl Şebâne, "Mî'yârü'l-ihtiyâr fi zikri'l-me'âhid ve'd-diyyâr li-Lisânüddin İbnü'l-Hatib", *Tî*, IV, 288-308; Yûsuf Rahimlû, "İbn Hatib", *DMBİ*, III, 424-429.

CÂSİM EL-UBÜDÎ - CENGİZ TOMAR

İBNÜ'L-HATİB el-KOSANTİNİ

(bk. İBN KUNFÜZ).

İBNÜ'L-HAVVÂM

(ابن الخوام)

Ebû Ali İmâdüddîn (Cemâlüddîn)
Abdullah b. Muhammed el-Havvâm
b. Abdirezzâk el-Harbûvî el-Bağdâdî
(ö. 724/1324)

Matematik âlimi.

643 (1245) yılında muhtemelen Bağdat'ta doğdu; İsfahânî, Hârizmî ve Şâfiî nisbeleriyle de anılır. Nasîrüddîn-i Tûsî'den aklî ilimler okuduğu bilinmekteyse de kaynaklarda bunun nerede ve nasıl gerçekleştiğine dair bilgi yoktur. Çok yönlü bir tahsil gördüğü "feylesûf, hakîm, hâsib, tabîb, edîb ve mütekellim" gibi unvanlarından anlaşılmaktadır. Tahsilini tamamladıktan sonra Bağdat'ta Dârü'z-zehab Medresesi'nde Şâfiî fıkhi okuttu; ayrıca bu müessesenin tıp bölümünü yönetti ve ribât şeyhliğini yaptı. Öğretim faaliyetleri sırasında Kemâleddin el-Fârîsî ve tabip İzzeddin el-Erbilî gibi birçok öğrenci yetiştirdi; bu arada İlhanlı devlet adamları Alâeddin Atâ Melik ve Şemseddin Cüveynî kardeşlerin çocuklarına da hocalık yaptı. Daha sonra İsfahan'a giderek Şemseddin Cüveynî'nin oğlu Bahâeddin Muhammed'in hizmetine girdi ve ona ithaf ettiği *el-Fevâ'idü'l-Bahâ'iyye fi'l-kavâ'idü'l-hisâbiyye* adlı eserini Şâban 675 (Ocak 1277) tarihinde kaleme aldı. Son olarak Muharrem 715'te (Nisan 1315) Bağdat'ta Sultâniye Medresesi'nde öğretim görevi üstlendiği kaydedilmektedir. İbnü'l-Havvâm, hâmisî vezir ve tarihçi Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî'nin İlhanlı Hükümdarı Ebû Said Bahadır Han tarafından öldürülmesinden (718/1318) sonra onun tefsirine yazdığı bir takrizden dolayı küfürle itham edildi, ancak mahkeme kelime-i şehâdet getirmesine serbest bırakıldı ve daha sonra Bağdat'ta vefat etti.

Kaynaklarda güzel ahlâk sahibi, hoşgörülü, âdil ve bilgili bir kimse olarak tanıtılan İbnü'l-Havvâm, İlhanlı Devleti'nin ileri gelenleriyle kurduğu özel ilişkiler sonucunda varlıklı bir insan olmuş ve elindeki imkânları hayır işlerinde kullanmıştır. Dârü'z-zehab Vakfı Mütavelli Heyeti'nin başkanlığını yürüttüğü, medrese binasının imarı, gelirlerinin düzenlenmesi ve yönetiminin ıslahı için çaba harcadığı bilinmektedir; ayrıca buraya birçok kitap bağışlamış ve öğrencilerine burs sağlamıştır. Öte yandan bir külliye yaptırarak bütün personelinin tayin etmiş ve masrafla-